

УДК 343.9.024:336.7

ЛЕГАЛІЗАЦІЯ (ВІДМИВАННЯ) ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ, ЯК ПРАВОВИЙ ФЕНОМЕН

Буткевич С. А.

*Кримський юридичний інститут Одеського державного університету
внутрішніх справ, Сімферополь, Україна*

У статті розглянуті передумови виникнення, подальший розвиток і шляхи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, як правовому феномену. Внесені пропозиції щодо підвищення ефективності боротьби з легалізацією (відмиванням) грошових коштів та іншого майна, одержаних злочинним шляхом.

Ключові слова: запобігання, легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, правовий феномен, протидія.

На загострення криміногенної обстановки в Україні щодо зростання фактів легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, впливає ряд факторів. Одні з них функціонують на загальносуспільному рівні і відображають недоліки, пов'язані з кризовим станом економіки, інші – обумовлені специфічними особливостями діяльності системи державного фінансового моніторингу та банківської системи, зокрема: недосконалістю чинної нормативної бази з питань функціонування контролюючих та правоохоронних структур; відсутністю ефективного, дієвого та неупередженого контролю за діяльністю банківської системи з боку держави; відсутністю комплексної системи внутрішньобанківського документального контролю та контролю за діяльністю підприємницьких структур і комерційних банків тощо.

Ефективність роботи працівників правоохоронних органів щодо протидії злочинності у сфері легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, вимагає від них високого рівня професіоналізму, майстерності та теоретичної підготовки не лише відносно особливостей скоєння злочинів, тактики їх виявлення та розслідування, але й постійного вивчення причин та умов, що сприяють скоєнню таких злочинів. До найпоширеніших із них відносяться недоліки нормативно-правового, соціально-економічного та організаційно-управлінського характеру.

Перехідні процеси, що охоплюють не тільки економічні відносини, але й усі сторони суспільного життя, негативно впливають на соціально-економічний розвиток держави. Знову набирають силу мафіозно-спекулятивні та кримінальні структури, чий капітал примножується на ґрунті не лише пограбувань та майнових переділів, а й невиваженої інфляційної політики держави, невпорядкованості її кредитно-фінансової та банківської систем, численних прогалин та суперечностей у чинному законодавстві.

Окремі питання боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, в останні роки розглядалися багатьма науковцями, зокрема – Бандуркою О., Волобуєвим А., Журавлем В., Київець О., Клименком А., Корнієн-

ком М., Мезенцевою І., Пономаренко Г., Сімов'яном С., а також практичними працівниками – Гуржієм С., Кірсановим В., Ключке С., Копиленком О. Втім, незважаючи на науковий доробок науковців, значний практичний інтерес до цієї проблематики, недосконалість чинного законодавства та його високий динамізм, необхідність приведення антилегалізаційної системи України до міжнародних стандартів обумовили розгляд легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, як правового феномену в рамках самостійного дослідження.

Метою статті є аналіз правового феномену легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, та вироблення пропозицій щодо підвищення ефективності протидії цьому явищу.

Аналіз оперативної-слідчої практики, матеріалів перевірок та статистичних даних контролюючих та правоохоронних органів свідчить про те, що організовані групи та злочинні організації активно проникають у банківські установи, використовуючи недосконалість законодавства про банки та підприємницьку діяльність, зловживання в самій банківській системі, яка стала центральною ланкою в технологічному ланцюзі по легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, які потім вкладаються у сферу підприємництва та міжнародну фінансову систему. Подальше повернення таких коштів в Україну у вигляді інвестицій сприяє ухиленню від сплати податків та поширенню корупції.

Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, як соціальний феномен являє собою негативне явище, в основі якого лежить процес приховання незаконного походження доходів, матеріальних благ (прав власності), маскування інформації про природу їх походження, місцезнаходження, розміщення, рух та дійсну належність, а також надання їм у будь-яких формах правомірного вигляду, коли особі відомо, що ці матеріальні блага є доходами, одержаними злочинним шляхом, а також інші дії, прямо чи побічно пов'язані з оформленням правомірності фактичних відносин володіння, користування, розпорядження доходами або із прихованням їх незаконного походження.

Терміни «відмивання грошей» (money laundering) та «брудні гроші» («dirty money») вперше стали вживати у Сполучених Штатах Америки (далі – США) в 20-ті роки минулого століття. Спочатку це були жаргонні вислови чиказьких гангстерів часів «сухого» закону. Американські злочинці легалізували свої доходи від незаконного на той час алкогольного бізнесу переважно через лазні та пральні, тобто «відмивали». До того ж самі купюри часто були брудними у прямому сенсі, адже переховували їх у потаємних місцях – у підвалах, землі, виробничих приміщеннях тощо. Існує дуже багато визначень цього терміну, проте «відмивання» є завжди похідним, вторинним злочином, а первинним є процес, внаслідок якого кошти були одержані [1].

У більшості зарубіжних країн відмивання грошей визнано тяжким злочином. Але особливістю злочину «відмивання коштів» є його допоміжний характер. Тобто подібні злочини є основою для продовження та розширення злочинної діяльності в інших злочинних сферах. З урахуванням цього факту метою законів про боротьбу з легалізацією коштів є не тільки створення системи заходів попередження відмиван-

ню грошей, а також виявлення і попередження злочинів, внаслідок вчинення яких здійснюється легалізація коштів (предикатних злочинів). Сьогодні переліки предикатних злочинів досить великі. Більшість країн Європейського Союзу борються з відмиванням коштів, одержаних унаслідок таких злочинів (найчастіше тяжких), як торгівля зброєю, наркотичними засобами та психотропними речовинами, людьми, предметами старовини, людськими органами, проституція, шахрайство, нелегальні ігри, викрадення людей, шантаж, грабежі тощо [2, с. 16].

Отже як правовий феномен легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, – це надання правомірного виду володінню, користуванню й розпорядженню коштами або іншим майном, а також використання об'єктів інтелектуальної власності, придбаних свідомо злочинним шляхом.

Історико-правовий аналіз ряду правових та релігійних джерел свідчить, що в даного явища досить давнє походження. Воно старе як гроші; зокрема, епізоди, схожі із придбанням майна і його використанням всупереч закону Божому, описуються ще в біблійній міфології. Даний уривок з Ветхого Завіту є досить яскравою ілюстрацією до сказаного (Книга Ісуса Навина, глави 5-7). Коли євреї підійшли до Єрихона й побачили, що їм не взяти цього міста, вони стали молитися Богові, щоб він допоміг їм перемогти ворога. Вони обіцяли нічого не брати собі, місто спалити, а «все срібло й золото, сосуди мідні та залізні» віддати до скарбниці Господній. Проте Ахан не виконав обіцянки та взяв деякі речі, що сподобалися йому, і сховав (одяг, срібло та золото). Таким чином, Ахан став злодієм, хоча й цього ніхто не помітив, але бачив Господь: «Заключте серед тебе, Ізраїль; тому ти не можеш устояти перед ворогами твоїми, поки не віддалиш від себе залятого» [3, с. 233-237]. На другий же день Ісус зібрав всіх ізраїльтян, і злодія було викрито. Ахан, його сини та дочки, викрадене, а також інше майно були відведені на долину Ахор. За скоєний злочин Ахан був побитий каменями та спалений у вогні. Таким чином, Господь покарав Ахана за те, що він переступив Його восьму заповідь, тому що у неї говориться: «Не вкради» («взяли із залятого, й вкрали, й утаїли, й положили між речей своїх») [3, с. 79].

Не менш примітним у розглянутому аспекті представляється виречення й з одного з найбільш повних релігійних джерел права – Корану. У строфах 9 (9), 10 (10) Сури 91 Аш-Шамс «Сонце» говориться: «Одержав прибуток той, хто очистився по корою Аллаху та вчиненням благочестивих діянь; поніс збиток той, хто сховав зле» [4]. На нашу думку, поява даних строф, як видно, обумовлена положеннями Сури 8 Аль-Анфаль «Видобуток», що визначає в строфі 42 (41) розміри й види пожертвувань: «І знайте, якщо ви взяли що-небудь у видобуток, то Аллахові – п'ята частина, Посланникові, вашим бідним родичам, сиротам, бідним, і подорожанам, якщо ви ввірували в Аллаха...». У цій же Сурі в строфі 70 (69) говориться про дозвіл (законність) шляхів одержання доходу: «Користуйтеся тим, ви взяли у видобуток дозволеним та чесним шляхом, і бійтеся Аллаха...» [4]. У цьому зв'язку очевидно те, що, відповідно до Корану, прибуток тоді й тому стає такий, коли з нього зроблені необхідні відрахування (пожертвування тощо) та він одержаний дозволеним, благим (законним) шляхом.

Чимало свідчень дій, подібних легалізації (відмиванню) майна, одержаних злочинним шляхом, можна було виявити в епоху Римської республіки (508-30 рр. до н.е.). Патриціат та верхівка середнього класу відмивали в прямому й переносному значенні майно, добуте у війнах. Банки множилися та процвітали; вони платили відсоток по вкладах, одержували гроші по чеках, платили по рахунках своїх клієнтів, позичали гроші, розпоряджалися ними або робили інвестиції та процвітали на такому безжалісному хабарництві, що шибеник (sektor) і лихвар називалися тим самим словом.

Звертає на себе увагу те, що з переходом Риму до професійної армії (1 ст. до н.е.) і придбання воїнами особливого правового положення з метою підтримки дисципліни, боротьби з порушеннями обов'язкової військової служби, створюється цілий звід правил про військові злочини й про особливі види покарань, яким можуть піддаватися лише воїни. Вироблення цих правил ставиться, головним чином, до періоду імперії. Серед таких, як зрада, відхилення від призову на військову службу, самовільний відхід з війська, втрата озброєння – історичні джерела згадують присвоєння й розтрату громадського майна, в тому числі певних цінностей і речей, добытих у військових походах і підлягаючих здачі державі. Каралося порушення цих правил стратою.

Норми, пов'язані зі злочинним характером джерел майна зустрічаються й в ряді пам'ятників російського права. У Псковській Судовій грамоті розрізняються законний і незаконний шляхи придбання майна (ст. 47), і, якщо, відповідно до цього правового акту, для підтвердження угоди купівлі-продажу, зробленої на торгу відносно нових речей, досить було приношення покупцем присяги в тому, що майно придбане законним шляхом, то за ст. 46 Судебника 1497 року справа вирішується на основі свідчень свідків, у присутності яких зроблена покупка, і лише при їх відсутності допускалася присяга.

Ці положення одержали розвиток у Судебнику 1550 р., ст. 93 якого поширює вимоги доведення сумлінного придбання нового майна на покупку на торгу старих речей. З огляду на можливість володіння й розпорядження викраденими речами або придбаними іншим злочинним шляхом, даний закон встановлює як умову правомірності угоди наявність поручництва за продавця. Таким поручництвом виступала рядова порука з боку постійних торговців ринкового ряду, крамниць тощо. При відсутності поруки покупець втрачав право на позов.

За Соборним укладенням 1649 р. поряд із приховуванням злочинців каралися прийом, зберігання або продаж викраденого майна (Глава XXI. Про розбійні й про тателльні справи. Ст. 64), а також покупка й використання речей, вчинені без покупки (ст. 65). Останнє діяння тягло виплату «вिति» (частки, частини) – «не купуй без поруки» (ст. 65).

У той же час економічний ріст, який розпочався в умовах мирного часу, вимагав більш ефективного захисту майнових прав, у тому числі кримінально-правовими заходами.

Зазначені норми Укладення 1885 р. свідчать про значення, що держава надавала правовому регулюванню відносин у сферах найбільшою мірою підданих неправомі-

рному заволодінню й використанню майна, в першу чергу, цивільно-правовій (купівля-продаж, заклад, довіреність та ін.) і, відповідно, соціальній небезпеці цих правопорушень [5].

Кримінальне законодавство України післяреволюційного, радянського періоду в певному сенсі зберегло ще наступність норм російського кримінального права. Планова економіка й наявність пануючої державної форми власності зробили зайвою деталізацію захисту кримінально-правовими нормами майнових відносин. Саме тому Кримінальний кодекс УРСР 1960 року містив єдину статтю в цій сфері – ст. 213 «Придбання або збут майна, завідомо здобутого злочинним шляхом» [6].

Стаття з аналогічною назвою була переписана й у Кримінальний кодекс України, який набрав чинності з 1 вересня 2001 року. До розділу VII, що містить перелік злочинів у сфері господарської діяльності й має особливе значення для охорони складних економічних відносин, включений склад злочину, що передбачає відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом – ст. 209 [7].

Треба, однак, відзначити, що проблема легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, виникла в глобальному масштабі набагато раніше в країнах з розвинутою ринковою економікою ніж в Україні [8]. Аналіз історії розвитку законодавства про легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, і схожих з ним норм, які регулюють відносини, що складаються із приводу здійснення заснованої на законі економічної діяльності, дозволяє виділити чотири основних хронологічних етапи [5] в еволюції даного правового феномена:

1) регулювання відношень, пов'язаних із посяганнями на власність релігійними (канонічними) нормами й нормативно-правовими актами;

2) поява в правових системах найбільш розвинених країн норм про відповідальність за протиправні дії в економічній діяльності у зв'язку з докорінними переломами в розвитку економічних відносинах, зокрема, в результаті промислової революції (яка обумовила зосередження на стороні окремих підприємців величезних мас надлишкового прибутку – надприбутків);

3) створення норм, спрямованих на захист економічного ладу країн, що обрали ринковий шлях розвитку (початок ХХ століття, насамперед у США [9]);

4) прийняття норм, у тому числі кримінально-правових, що безпосередньо встановлюють відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних незаконним шляхом (з 70-х років ХХ століття в США, країнах Західної Європи й ін. [10]).

Отже сьогодні легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, стала найактуальнішою проблемою світового співтовариства. Через банківську систему, крім товарно-фінансових потоків, проходять фіктивно створені або злочинно одержані грошові кошти, які потребують «відмивання» за допомогою банківських операцій через багаторазове їх перерахування з метою маскування справжніх джерел їх походження та розміщення в легальному бізнесі. Міжнародна практика свідчить, що всі великомасштабні операції по легалізації (відмиванню) доходів, одер-

жаних злочинним шляхом, проводилися за допомогою використання банківських установ та/або фінансових інститутів.

Враховуючи викладене, організацію роботи правоохоронних та контролюючих органів щодо виявлення фактів легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, необхідно проводити в такі етапи:

- пошук та отримання інформації (від негласних джерел оперативної інформації, зі звернень громадян, повідомлень засобів масової інформації та ін.);
- належна фіксація виявленого порушення (відбір пояснень, складення відповідних актів, проведення ревізій, інвентаризацій, зустрічних перевірок);
- експертна або комісійна оцінка зібраних матеріалів (з обов'язковим залученням фахівців Державного комітету фінансового моніторингу України) [11];
- прийняття по зібраних матеріалах одного із рішень, передбачених ст. 97 Кримінально-процесуального кодексу України [12].

При цьому, працівникам оперативних та слідчих підрозділів правоохоронних органів необхідно визначити саме ті основні ланки організації розслідування даної категорії кримінальних справ, які дозволяють забезпечити своєчасне та всебічне виявлення та документування зазначених злочинів. Розкриття злочину – це, в значній мірі, процес збору, обробки, аналізу та використання інформації про дії певних осіб, що становлять оперативний інтерес, факти, обставини, які цьому сприяли. Від повноти різноманітної інформації, оперативності її надходження та якості обробки залежить ефективність і своєчасність реагування правоохоронних органів на розкриття злочинів та попередження їх на стадії підготовки, усунення умов і причин, що їм сприяють.

На нашу думку, особливий інтерес для працівників правоохоронних органів мають представляти такі підприємства, організації та установи, що можуть мати причетність до легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом [13], як:

- 1) підприємства, які відносяться до індустрії розваг та дозвілля (готелі, ресторани, бари; спортивні оздоровчі центри; агентства, які займаються організацією та проведенням концертів та інших культурних програм);
- 2) підприємства, які займаються автомобільним бізнесом (комісійна торгівля автомобілями; торгівля запасними частинами до автомобілів; ремонт автомобілів; торгівля паливно-мастильними матеріалами);
- 3) посередницькі підприємства, маклерські контори по нерухомості та страхуванню;
- 4) роздрібна торгівля (антикварні магазини; комісійні магазини; магазини по реалізації електронної техніки; ювелірні магазини; магазини модних товарів; магазини по продажу зброї та інші підприємства).

Отже вдосконалення заходів щодо запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом на національному та міжнародному рівнях ставить завдання щодо розв'язання низки проблем наукового, навчально-методичного та прикладного характеру. Глобалізації злочинності слід протиставити

глобальну систему діяльності по боротьбі з нею, в тому числі й громадську підтримку та контроль за цією діяльністю.

Таким чином, легалізація (відмивання) – це злочинна діяльність по виведенню грошових коштів («брудних» грошей) зі сфери «тіньового капіталу» і введення їх до сфери законного обігу, тобто надання грошовим коштам або будь-якому іншому майну статусу законної власності визначеної юридичної чи фізичної особи. Відмивання є завжди похідним, вторинним злочином, а первинним є процес внаслідок якого гроші були одержані (корупція, наркобізнес, контрабанда, ухилення від сплати податків, розкрадання тощо).

Як правовий феномен легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, з'явився із появою грошей. На сьогодні у структурі системи боротьби з відмиванням «брудних» грошей та злочинності, що добуває ці кошти, мають діяти скоординовані та узгоджені між собою заходи правоохоронних та контролюючих органів, а також бути реальна й невідворотна юридична відповідальність за скоєння злочинів у цій сфері.

Перелік літератури

1. Гроші, що загрожують національній безпеці // Іменем Закону. – 2003 р. – № 27 (5363). – С. 3.
2. Аналітичний огляд деяких аспектів «відмивання» коштів та діяльності конвертаційних центрів в Україні, їх вплив на загальну економічну ситуацію в державі / [МВС України, НЦБ Інтерполу в Україні]. – К., 2001. – 165 с.
3. Библия. Ветхий и Новый завет // М.: «Библейская лига», 2008. – 1198 с.
4. Коран: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://freebooks.net.ua/931-koran-svjashhennaja-kniga.html>.
5. Мезенцева И. Е. Историко-реминисцентный анализ правовых источников по противодействию доходов, полученных преступным путем / И. Е. Мезенцева // Матеріали наук. конф. [Методологія наукового дослідження у галузі права: проблеми та перспективи розвитку], (Харків, 18–19 грудня 2003 р.). – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. – С. 57-61.
6. Про затвердження Кримінального кодексу Української РСР : Закон УРСР від 28 грудня 1960 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1961. – № 2. – Ст. 14.
7. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
8. Буткевич С. А. Фінансовий моніторинг як гарантія економічної безпеки держави: зарубіжний та вітчизняний досвід / С. А. Буткевич // Вісн. Харківського нац. ун-ту внутр. справ, 2008. – Вип. 43. – С. 261–267.
9. Буткевич С. А. Досвід США щодо запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом / С. А. Буткевич // Учен. зап. Таврич. нац. ун-та ім. В. И. Вернадского. Сер. «Юрид. науки». Т. 21 (60). – № 1. – 2008. – С. 68–74.
10. Буткевич С. А. Міжнародно-правовий досвід протидії легалізації «брудних» грошей / С. А. Буткевич // Вісн. Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. – Вип. 25. – С. 62–66.
11. Дубко Ю. В. Діяльність Держфінмоніторингу України у сфері запобігання та протидії економічній злочинності / Ю. В. Дубко, С. А. Буткевич // Південноукраїнський правничий часопис : Наук. журнал. – 2008. – № 4. – С. 246–249.
12. Кримінально-процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1961. – № 2. – Ст. 15.
13. Методичні рекомендації щодо застосування ст. 209 КК України : лист Міністерства внутрішніх справ України від 30 січня 2002 р. № 5/567.

Буткевич С. А. Легализация (отмывание) доходов, полученных преступным путем, как правовой феномен / С. А. Буткевич // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2009. – Т. 22 (61), № 2. – С. 258-265.

В статье рассмотрены предпосылки появления, дальнейшее развитие и пути предупреждения и противодействия легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, как правовому феномену. Внесены предложения по повышению эффективности борьбы с легализацией (отмыванием) денежных средств и другого имущества, полученных преступным путем.

Ключевые слова: легализация (отмывание) доходов, полученных преступным путем, правовой феномен, предупреждение, противодействие.

Butkevich S. The Legalization (Laundering) of the Incomes Received in the Criminal Way as a Legal Phenomenon / S. Butkevich // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series: Juridical sciences. – 2009. – Vol. 22 (61), № 2. – P. 258-265.

In the article the preconditions of occurrence, the further development and ways of the prevention and counteraction of legalization (laundering) of the incomes received in the criminal way, as to a legal phenomenon are considered. Offers on increase of efficiency of struggle against legalization (laundering) of money resources and other property, received by criminal way.

Keywords: counteraction, legalization (laundering) of the incomes received in the criminal way, legal phenomenon, prevention.

Надійшла до редакції 14.10.2009 р.